پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

<u>ليکوال</u>

ارواښاد علامه عبدالحی حبيبي

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم: **پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**
لیکوال: علامه عبدالحی حبیبي
د خپرونو لړ: (۴)
چاپکال: ۲۰۰۵م
چاپ ځای: یونایټیډ پریس، کوټه
کمپوز، ډیزاین: د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی: **پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

ټړون

د مطیع الله روهیال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه یې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزي پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد اروانښاد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي يوه اوږده علمي او څېړنيزه مقاله د پښتو ادب يو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرليک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځينې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته بايد کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله د نوموړي اکاډميک مرکز په خپرېدونکې درې مياشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر يوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د يادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خيال بخاري او نګران يې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې يې يعنې څلور واړه يې د يوې ګڼې په بڼه چاپ شوې دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې ليکل شوې دي، چې دلته يې راوړم، "نباغلی عبدالحی حبيبی موږ ته دا

علمي او تحقيقي مقاله پروسخ کال د اګست په مياشت کښې رااستولے وه مونږ د ښاغلی حبيبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډيرے ګوتے مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنګه دا مقاله دويم وار په همدې مجله کښې د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې ليکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبيبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس يې دوباره په دے غرض بيا شائع کوی چې ښاغلي لوستونکي د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محققينو ليکونه هم وخت په وخت که خير وی شائع کوی څوک چې د حبيبی صاحب د نظرياتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دويم وار په څلورو ګڼو کښې بشپړه خپره کړې چې لومړۍ برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په ګڼه، دويمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په ګڼه، دريمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اګست، سيپتمبر په ګڼه، او څلورمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په ګڼه کښې بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نګران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي يې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهين وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښې پښتانه زلميان په پوره ډول نه وو بريمن شوي، چې د مرګ استازي د دې پراخي سيمي او درست پښتون پر کور باندي يو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورين مېلمه کړ.

د اروابناد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډميسن پوهاند علامه رشادبابا يې را څخه بېل او د تل لپاره يې د هغوی د پوهنيزو او څېړنيزو پېرزوينو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلميانو تر زياتي کچي د لوی استاد علامه حبيبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چې تر زياتي اندازې کامیابه هم دي. خو د يادولو وړ ده چې اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنګ کښي د ټولي پښتونخوا د ليکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروابناد علامه حبيبي او اروابناد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نيت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چې يوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څېرکی په کتابي ډول مينه والو ته وړاندې کړو، ما چې کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتيجې ته ورسېدم چې دغه ارزښتناکه مقاله بايد پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چې د لوی استاد اروابناد علامه حبيبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چې ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځیني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښي شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښي اصلي بڼي ته بېرته راواړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښي د لوی استاد یو بل اثر "پښتو شوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښي یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو شوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک، د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک شوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولني چاپ کړ، مګر افسوس چي دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټني لري، چي تر اوسه په چاته معلومه نه وي، او ښایي چي دغسي هم پټي پاتي شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښي خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئینده پلټنو کښي د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولایي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښي ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرګل (میر کهول) کتیبه د روګان په دره شالي کښي شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناګري، یا کله منګلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښي

(1) المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیدن طبع.
(2) د پیښور موزیم په ډبرلیکونو کښي پرې یو منګوی خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینګه ویلای شو، چي د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالي د حل کولو او سپړدلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښي ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چي د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکي لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتېل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوځو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانگ"[3].

پروفيسر هننگ جرمني وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل يې بغدنگ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرني جز (انگ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانگه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[4].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بگه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړي پارسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

[3] د شرق او غرب ايتالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.

[4] اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنگی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنگان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بگه[5] ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي دخدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بگ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه ستـه، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزني) بگ لک (دايزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انگ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وينو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) يکاولنگ (په دايزنگي کښي)، ښنلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان يوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مينځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سيستان ښار)، پوشنگ (د

[5] يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، گیرنگ (د مرویو ښار)، وررنگ (د غور یو رباط) چي عربي جغرافیاوالو دغه اخیرنی جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه یې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جیرنج، هم لیکلي دي،[۶] او لکه پروفیسر هننگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوې آتشکده یې هم ښکاره دلیل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړیو کښې وو، د اکثرو پر سکو هم اورځانې لیکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی یې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښې درې لوی آتشکدې یادي شوي دي، چي یوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په یقیني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چیري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قدیم انگ په پهلوي آذر او د بغ کلیمې لري، باید دا ووایو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښې هم له کابله سره مربوط و.

(۶) احسن التقاسیم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
(۷) یسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) یقیناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده. وگورئ په اوستا کښې د ژانگه (د ژ یعني بد. انگه یعني اور) چي د وهیشته (بهشت) مقابل او ضد و. او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بیا تر اسلامه پوري خو زره کاله. د اباسین او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دین وو. او په هر ځای کښې اورتونونه وو. نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښې دلالت کوي، چي هغه ځایونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښې (انگ)

په پښتو کښې د (انگ) دغه زړه ریښه تر اوسه هم لیدله کېږي: انگار او انگاره ډېر سره او کوټه اور ته وايي. چي د کلیمې لومړی جز (انگ) دی. انگل هم په پښتو شور او حدت او تېزي ته وايي. چي د اور صفات دي. د دې کلیمې اول جز هم (انگ) دی. او لام له ظرفي اداتو څخه و. لکه بورجل. کتل. زاول. کاول. انگازه هم د تېزی او حدت په مناسبت په اول سر کښې (انگ) لري. انگولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی. ښايي چي د انگریزي Anger (خشم) او Angry (خشمناک) هم د حدت

(۸) یشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ریښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ریښې څخه وي.

د ملا فیض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عیناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پړانګ
سوځي زړه لکه پیلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده. بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور یعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مینځ یو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: دیواز = دیوال، غربیل = غلبیل او نور، نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و. او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف الیه دمخه وایو: (د بغو انګ) یعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کلیمې (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مګر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاریخي ټینګ دلیل هم سته، چي په چیني کتابو کښي د بدخشان نوم تر میلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بیا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هیوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بیا په یوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چي د (انګ) توته وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چي د ګوزګانان په غرو کښي یو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافیاوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ یا بغلان درې کلیمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ریښې لري، او اوس هم دا درې سره کلیمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ریښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زړه دا هم ووایم، چي د بغلان د آتشکدې د لیک، نوري ویلي شوي کلیمې هم پښتو دي.

۹. په چیني کتابو کښي د منځنیو پېړیو پلټني، د پترج مېدد تالیف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

۱۰. اصطخری، ص ۲۷۰، حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مي:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنۍ پښتو (کړی دی) جوړیږي. دا نکته مه هېروئ: چې پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چې د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي. ښارو ته نږدې ژبې ډېرې مهذبې او تراشلې سوې دي. د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسې دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیریه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (مي) منفصل فاعلي ضمیر دی. چې هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی. او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومي) کټ مټ پښتو فعل دی. او ټوله جمله داسې کیږي: کیړدومي بغولنګ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېرې معناوې لري، چې یوه زړه معنا یې هم (جوړول. ابادول. تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنګ هلته بورجل وکاوه، یعني

سنګ هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښې کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښې د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی. او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښې پرته ده. د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښې د آتشکدو، په نومو کښې (مینیو کردو) هم راغلې ده.[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري.[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چې اباد کړې او جوړ کړې معنا ورکوي. او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښې د اباد کړې په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښې) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چې معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښې چې اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

---

[۱۱] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.

[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.

[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

لیکي: یوه ترسا امیر، چي د شام په رمله کښي و، له صوفیانو څخه یې پوښتنه وکړه، چي: **شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رمله بکرد.**[۱۴]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنګ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، یعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمیر، موږ ته د ژبي پخوانی ګرامري شکل هم راښیي، چي تر اوسه هم ځیني پښتانه قبایل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، یعني د فعل په مینځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وایي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پیدا سوي کتیبې نه دي لوستي سوي، ښایي چي د ټولو تر تحلیل او لوستني وروسته، ځیني نور حقایق هم ښکاره سي، خو د دغو اوسنیو الفاظو څخه په لوړو دلایلو، موږ د پښتو بولګه ایستلای سو، او وایو، ښایي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنیو ژبه به پښتو وه.

(۱۴) طبقات الصوفیه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزګان ډبرلیک

دوهم دلیل چي موږ ته د پښتو ځرک، د دغو شاهانو په کورنیو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً یوه کورنۍ شاهان چي د هیوان تسنګ چیني سیاح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونګ بل چیني سیاح (۷۶۰م) په عصر کښي پرګندهارا او اټک تر ټیکسلا پوري مسلط وو "کشتریان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تریه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.[۱۵]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کلیمې شرح د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل یې د پښتو (کښه توره) او د پیر روښان د خیرالبیان په ډول (تور کښ) دی[۱۶] او له دغو څخه د یوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن یعني شمشیرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسیحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

(۱۵) اسلامک انسایکلو پیډیا ۱ تا ۶۴۳ د ایران شهر په حواله.

(۱۶) وروسته به د پښتو بیت په شرح کښي د دې کلیمې تفصیل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعنې کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښې سته، چې په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعنې سامیدونکی، چې سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعنې رنګین او رعنا او ښایسته، چې تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښې سته، یوه پښتو ناره ده:

کمـــره میــــږ ولاړه پــــر ډبــــره
راســــه خولګـــــی راکــــه
ناامېـده سـي د لـوی بـاري لـه دره

جیه پاله: ځیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

ځو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چې لا ستا له غمه روغ ګرځم انند دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: توروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد. (۱۷)

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خودو یه که: د اېریدو خدویې او د تجلیل کاف. خدایک.

ونرکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي. (۱۸)

هم په دغو وختو کښې چې د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښې شروع کېده، په باختر کښې، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت ستېه تېنګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښې (کاوه) راغلی دی، چې په ویدا کښې د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښې د پیشوا معناوي لري(۱۹) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښې وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چې دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښي (کتور)

(۱۷) د پتي شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.
(۱۸) د اسلامک انسایکلو پېډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
(۱۹) تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې اباد‌ي دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پـــــر کیتـــــور بانــــدي وخیـــــژه
خـــــو دي دیدشـــــي ننـــــداري دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مګر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[21] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (ابدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدایي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا اخشنور، پرگهر، معنا لري[23] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې، چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(۲۰) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(۲۱) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(۲۲) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(۲۳) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او څکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن څني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور تړله یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دې (تور کښ وړ) پاچا جنګونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي څانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلې روزګان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي، او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

(۲۴) ساسانیان، ص ۳۸۴.

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالي لیکنو سره چي په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دي، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي. خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چي (الله جل جلاله) او (محمد ﷺ) پکښي ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډبره چي ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چي نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چي د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چي څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" (۲۵)

اوس مونږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چي څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چي معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تېره

(۲۵) د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چي ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مګر ښایي چي دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي، او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چي معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته، چي کله علم وي او کله صفت. وایي چي دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلي دي(۲۶) چي شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو(۲۷) او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.(۲۸)

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چي جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه، او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمي وې، چي کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چي له کندهاره د روزګان لار

(۲۶) ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.

(۲۷) ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

(۲۸) وګوری: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[29] دا
د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځینو صفاتو کښي سته.
لکه ښېته - ښېتو، بریت - بریتو، غوړ - غوړو، خو په
مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتیبه کښي مهروزکي Mihrozki ده.
چي د بیور په خیال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.
ما د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک (ص۷۵) کښي
تفصیل لیکلی وو، چي کولا په ویدي ژبه د کورنۍ او خاندان
معنا لري. اوس موږ (کهول یا کول یا کاله) ورته وایو. دا کلمه
د شیخ رضي او شیخ نصر لودي په شعر کښي (کهاله) او د
سلیمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه[30] پښتانه تراوسه
هم وایي: پایند کول (خاندان پاینده) مامد کهول (خاندان
محمدزی).

امامهر هم په پښتو (میر، مر، لمر، نور) دی د لورلایي
تربنان تراوسه هم لمر (میر) بولي. نو مهرا کولا = میرکول = د
لمر کهول = د لمر له خاندانه دي. دا نوم تراوسه هم په پښتو
کښي ډېر مستعمل دی: لکه میرخان، میرو، میرا (مونث:
مورا) او هغه زوړ میرکهول هم اوس میرګل شوی. او زوړ مفهوم

(۲۹) اریانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".
(۳۰) وګوری: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

یې له اذهانو څخه وتلی دی. شاه ګل (شاه کهول) او ماه ګل
(مهاکهول) هم دغه ریښې لري.

مګر دلته باید دا خبره هم وڅېړو: هغه زوړ (مهراکولا)
چي په سنسکریت کښي هم و. او د دې کورنۍ ډېر مسکو کاتو
لیکلي دي. څنګه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي
له پخوا څخه یو بل نوم دغسي سته (میرویس) چي د مردان په
سیمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته یوځای (میرویس)
سته. او د هوتکو مشهور مشر میرویس خان کندهاري خو هر
څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو یادګار دی. او پښتانه یې تجلیلاً
مصغر کوي، میروسکی، میروښکی وایي. او دا شکل کټ مټ
هغه دی، چي د روزګان پر ډبرلیک سته.

میر هغه مهر، لمر، آفتاب دی. ویس یا ویسه یا ویسیا
د کلي، قبیلې، کورنۍ په معنا په سنسکریت او اوستا کښي
هم وو. (ویس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[31] او د ګیګر
الماني محقق په قول په ریګویدا کښي هم ویس (ټبر، کورنۍ)
ته ویل کېده[32] نو میرویس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او میر

(۳۱) کیمبرج هستري آف انډیا ۱ تا ۹۱
(۳۲) د شرقي ایرانیانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کلیمې تفصیل وګورئ: تاریخ ادبیات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دی، چي معنا يې هغه د لمر کورنۍ ده، او ميروسکی د دې کليمې تصغير دی، چي داسي تجليلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به يې وروسته وسي.

له دې ليکنې څخه داسي ښکاري: چي مهروسکی = ميرويس = ميرکهول = ميرکولا (ميراګل د پښتنو هفتاليو (ابداليو) يو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب يې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چي زه دغه کتيبه پښتو ته نږدې بولم، يو بل ګرامري دليل هم لري، د دغو کليماتو ترکيب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر يوه مسلمه قاعده دا ده: چي صفت يا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښي دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وايو: تور آس، چي په فارسي "اسپ سياه" ورته وايي.

[۳۳] د دې کتيبې تفصيل د بيور د مقالې په فارسي ترجمه کښي ولولئ: سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډبرليک پر لوړه خوا يو څو عربي توري هم ښکاري، چي (حسن) يې لوستل کيږي، خو بله کلمه هم خرپول يا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدين حسن سالار خرپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښايي چي تر ۶۰۰هـ وروسته ليکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول يې د دغو وختو دی.

په دغه کتيبه کښي هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی ميروځکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او دا هم ښايي چي د ژبي د ساختمان اثر وي، د دغي کتيبې په مقابله کښي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د يو شاه (۲۲۰ق م) د سکې ليک وګورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

يعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از يعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چي د پلار نوم يې دی).

دا وو زموږ هغه دلايل چي د پښتو ځرک مو د اسلام په لومړيو زمانو کښي ځني وايستلي، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چي د لويکانو يا لاويکانو کورنۍ ده.

لويکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاريخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر ځرګند نه دی، فقط د (لويک يا لاويک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورته ډيمز مشهور انګليسي سکه شناس مورخ ليکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښې د غزني محلي حکمران (شاه لاويک) بلل کېده، خو د ده شخصيت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کيږي چي دی به هم هندو و. بيا نو بلکاتگين د سامانيانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) يې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پيری" د غزني پاچا سو. چي د "لاويک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چي سبکتگين په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه، غزني يې ځني وينو.(۳۵)

دغه "لويک" يو سړی نه و، بلکې لويه کورنۍ وه، چي په غزني او گرديز او نورو شاوخوا ځايو کښې سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبيلانو سره متحد وو. او مؤرخانو يې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعيد عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی، چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، د يعقوب ليث صفاري په احوال کښې داسي ليکي:

"يعقوب غزني ويناوه. او بيا گردېز (گرديس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان، د گرديز له امير سره يې جنگ وکړ، خو دي امير لس زره درهمه ججه ومنله. بيا نو

(۳۵) اسلامک انسايکلو پيډيا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

يعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونيو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) يې وران کړ".(۳۶)

دغه افلح د گرديز امير هم له دغو "لويکانو" د کورنۍ و، چي شرح په يې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سياست نامه کښې چي د (۴۸۵هـ) تاليف ده، د الپتگين جنگونه له کابلي او غزنوي اميرانو سره راوړي او وايي چي الپتگين د باميان له امير سره چي (شيرباريک) نوميده جنگ وکړ، او دغه شير يې ونيو بيا يې نو وباخښه، وروسته يې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی يې ونيو. دا د کابل شهزاده د "لويک" زوم و. او د غزنين امير "لويک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.(۳۷)

له دې روايته ښه معلوميږي، چي د دې کورنۍ نوم (لويک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگين په (۳۵۱هـ) غزني له "لويک" څخه نيولي و، او بيا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی يې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لويک" بيا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزني بيرته اسحاق ونيو.

(۳۶) زين الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.
(۳۷) سياست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

د اسحاق تر مرګ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښي کښېنوست، مګر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوګر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتګین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجاني (۶۸۵هـ) د سبکتګین په احوال کښي داسي لیکي: الپتګین غزني او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتګین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزني یې ونیو، او تر ده وروسته ملکاتلګین پاچا سو، او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مګر

۳۸. افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرتیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتګین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرني "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتګین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتګین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی، په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و، چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتګین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم، خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتګین هم غزني محاصره کړ، پس له دوو میاشتو یې ونیو، او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو، ونیول سوه،

۳۹. طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مگر چې دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگين هم ايله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځايه يې لښکر راوست، د دې پلا الپتگين د دوی مقابلې ته سبکتگين ورولېږه، او دوی يې مات کړل. د پرش پيله يې هم ځني ونيول، او "لويک" وتښتېد".

دا انتخاب د مجمع الانساب له يوې قلمي نسخې څخه دی، چې د "لويک" پرځای يې د غزنې د ملک نوم "لويل" هم ليکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چې اصل يې هغه "لويک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجليلي مصغر دی، چې په مختلفو لهجو کښې ږغيز توری اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ويل کيږي، د طبقات ناصري لاويک او د سياست نامي لويک دواړه صحيح دي، او د يوې کليمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښايي چې د کاتبانو غلطي وي.[40]

[40] دا تاريخي پښتو کلمه (لويک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ يې ليکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدين محمود په دربار کښې يو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عميدالدين لويکی مستوفي جميع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چې د دغي لويکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښې عميد "لويکي" بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښې نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، ديلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکيه ص۲۰۳ او د فارسي قديم شعرا د دکتور اقبال حسين تاليف) د منتخب التواريخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظيم او بزرگ او مشر او سردار ته وايي، اوس هم لويان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبيل او شير او کيدار او کشتري د کورنۍ لقب او تجليلي نوم و.

وروسته چې د لويک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چې په هغه کښې لويان، لويا هم راغلي دي، او دا نوم (لويک) د (لوی) تصغير دی، چې دا تصغير هم په پخوانو زمانو کښې عام رسم و، او خاص بيا د شاهي کورينو په نومو کښې رواج و.

د پختيا پښتنانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پايندک يا پايندک کهول بولي، ځکه چې دوی د سردار پاينده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحيحه (لويکي) ليکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښې تولکي، او په ۹۶ صفحه کښې نونکي، او په دريمه صفحه کښې لويکي چاپ سوه.

په کراچي کښې د ښاغلي دکتور کرنل رشيد سره يوه د منتخب التواريخ مصوره صحيحه نسخه سته، چې غالباً د مولف په عصر کښې ليکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عميد "لويکي" او بيا مگر دا نسبت دغسي ليکلی شوی دی، نو ښکاري چې نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ويلي دي: چې دا کلمه تولکي ده، او تولک د ديلم يو ښار وو.

صحيحه خبره دا ده، چې نه تولک په ديلم کي وو، او نه عميد تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحيح شکل (لويکي) او دا شاعر دغي قديمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چې په هند کښې په سنام کښې اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي توم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځیني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[۴۱] چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[۴۲] او البېروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشیدالدین په جامع التواریخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[۴۳]

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښي وایي:

تیغ تو بقهر بستده باج	ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر	مامور تو بوده "رای فورک"[۴۴]

[۴۱] تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
[۴۲] مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
[۴۳] تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸ه.
[۴۴] دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښي (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزگان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نیزک، فورک راوړي دي.[۴۵]

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم اینبولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملیر کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو فارسي کتاب ګوټی موندلی و، چي د سر او پای پاڼي یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰ه) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي، خط یې اخرني نسخ و، اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل، هره (چ) په (ج) او پ (ب) او ګ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

[۴۵] المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او د ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزنی او غوري دورې فارسي نثر، چي بنايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوي و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلی وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټني موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: كه در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، كه آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، كه وحومر لويک برحدمت رسل وكابلساه كرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شكستن، وانرا دران مركت بزمين اندر كرد وبتالو سيمينه درنهاد، كابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه كه لويک كفت:

بزم کزن سحيد لويک لوی انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بكيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشاني بنست محانه لويک بركند و مزلت بكرد.

جنين روايت كنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد كفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و كشف سدس، زمين بركافت و صنم لويک بركشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشكست وسيم رابنای مسجد داد وبكرامت ان ولی الله، بوی كفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

١. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

٢. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و،[۴۶] او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزګان په ډېر لیک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولي د زابلستان د سیمي سړی و.

٣. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولي پېژني، ښایي چي دا یو نوم ورکی کتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

او مؤلف وي، چي د هند په مځکه کښي به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[۴۷]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[۴۸]

مګر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

(۴۷) پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
(۴۸) تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

لـه حسـن صـاغاني څخـه دا حکایـت اورېـدلی دی، او امـام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبي امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چې د چغاني معرب دی. او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[۴۹]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښي زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصیل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبه کښي امام و. چې په عراق او مصر او حجاز کښي هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښي وفات سو. او قبر یې په مکه کښي دی. مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال. کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرایض. العباب الذاخر چې یو عربي ناتمام قاموس دی.[۵۰]

[۴۹] حدود العالم. د تهران طبع.
[۵۰] سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښي چې د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتیږي، چې دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چې دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چې حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چې امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي یې لوست کړی وو.[۵۱]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چې خطي نسخې یې په استانبول کښي دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چې په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي.[۵۲]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چې امام صاغاني پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

[۵۱] وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړهـ، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.
[۵۲] د العباب د خطي نسخې عکس.

۵. برداب بامبان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چي د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه، [۵۳] داسي ښکاري چي د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چي بامیان ته به له دغي دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښي لومړی پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چي دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهی له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چي دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښي د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چي مسجد هم د دغي کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده، [۵۴] چي دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښي د مسجد په

(۵۳) احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.
(۵۴) شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي [۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد". [۵۶]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښي و، چي (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوی و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښي جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چي د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښي دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چي کنیت یې ابومنصور و. [۵۷]

له دې څخه ښکاري: چي د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
(۵۷) زین الاخبار، ص ۶.

خاقان (چي په دې حکايت کښي خانانِ راغلی دی) او لا بت پرست وو، چي بيا مسلمان، او وروسته بيرته مرتد سو.

که څه هم گرديزي دغه ابو منصور افلح د لويکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روايت دا ښکاره کوي، چي دی هم لويک و.

اما د دې "لويک" نوم د گرديزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښايي چي د گرديزي ضبط صحيح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای ليدل سوی دی، ښايي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح اينبوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ريښه لري، او هم گمان کيږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بيحانه؟ دا کلمه دوه واره بيحانه او محانه ليکلي شوي ده، چي غالباً بتخانه ده، قرينه يې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گويا دلته دمخه يوه لويه بتخانه وه، او هلته يو لوی بت هم و، چي هغه يې هم "لويک" باله "صنم لويک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزگان له کتيبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهي القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښايي چي دغه بت هم د لومړي "لويک" و، چي يو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان يا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو يې په سيمين تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم يې خاوري ونه خوري.

۹. وحوير لويک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي ليکلي دي: خو زه گمان کوم چي دا کلمه به (وجوير) وي، چي ښايي دا لويک به هم د کابلشاهانو او رتبيلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لويک" په نامه اوس هم يوه لويه سيمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان يې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجير" او "وجيرستان" ليکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت يو مشهور ولايت و،[۵۸] په غزنوي دوره کښي هم يوځای د غزني له سيمو څخه "هجوير" و، چي د کشف المحجوب ليکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجويري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجويري

[۵۸] طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغيره د حبيبي طبع، کوټه.

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو ځخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتګین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنګونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه. ځکه هغه وخت چي چیني سیاح هیون تسنګ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن ګراډ طبع.
(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وګرزېد.

لکه کننګهم چي حسابلي دی، هیون تسنګ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چي د هجري سني (۲۴ه) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتګین تر عصره (۳۶۵ه) موجوده وه.

مګر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسي مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) ځخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مګر روارټي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده. لکه

(۶۱) د هند پخواني جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابښتونه، ص ۶۳.

"قیاصره" نه ارده، کیاسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبیلانو معاصر و، د سلیمان بن عبدالمالک په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوثقوا   بالامن من رتبیل والشحر[۶۴]

د دغه بیت په استناد ها نوم یقیناً (رتبیل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دا نوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ایښود، مثلاً رتبیل بن صالح یو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبیدی د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی[۶۵] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احادیث رانقل کړي دي.[۶۶]

له دغو روایاتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبیل) و نه بل څه[۶۷] څکه چي (زنتبیل) په لوړ بیت کښي نه ځائیږي، او د قصیدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبیل) فرض کړو، نو بیا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغویانو د زنبیل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبیل کوم علم یا لقب نه دی ښوولی.

[۶۴] دیوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجوالیقي ص ۱۶۳.
[۶۵] تاج العروس، د الرتبل ماده.
[۶۶] مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
[۶۷] تفصیل يې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنی جز (بیل) به لکه راورتي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپیل) به وي، څکه د قدیمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پیلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي لیدل کیږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مینوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[۶۸] په فارسي کښي هم (رد) د هوښیار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشید درع سیاوش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکریت کښي د میني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وايي[۶۹]

په پښتو کښي د دې کلیمې ریښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، یعني روحاني محبوبه، او مینوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاریخي کولا او کهول دی.

[۶۸] فروردین یشت ۱۵۲ بند.
[۶۹] د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښې (رتپيل) د ډېر ښکلي پښتو نوم دی، يعنې د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چې دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښېږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښې دا نوم خانان دی، خو د گرديزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښې چې اوس په لندن کښې دي، دا نوم لکه دمخه چې وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښې د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښې، ښايي چې کاتبانو خانان په گرديزي کښې خاقان کړی وي، چې يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چې لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښې (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چې صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چې کله کله په ځينې تاريخي کتابو کښې هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښې "کابلان شاه" هم ياد وي.[۷۰]

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښې دغسې ليکلي دي، او داسې ښکاري، چې دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چې اصل يې څه و؟ زه داسې گمان کوم، چې دا نوم (خنچل) و، ځکه چې پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) ليکي، چې المهدي خليفه په (۱۶۳هـ) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چې اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه. يو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چې دی يې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چې د (۱۶۳هـ) په حدود کښې ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښې د ده نوم (حنحل) دی، چې د کرامات په نسخه کښې (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسې ښکاري، چې کاتبانو تصرف پکښې کړی دی.

[۷۰] المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.

[۷۱] تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

لومړی توری په کرامات کښي (خ) او دوهم په یعقوبي کښي (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښي، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه ګئوتما (د ګئو له تومني = بودا)[72] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) یعني مردنی و[73] یا سپیین تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.[74]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، ختهه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختي او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانګل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړی توټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانګل

(۷۲) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) یشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) یسنا ۱۹.

هم خنګل بولي.

دوهمه توټه یې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهیږي نه یې زده دی
لغوړن مچ دی بونیږي رقیب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چي نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې رالېږلی دی، او ښایي چي دغه "لویک" له خنچل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوخو دلیله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښي (غرزي =

کوهزاد[۷۵] يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزګان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی.

د قبايلو او ځايو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجيان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

(۷۵) د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

(۷۶) دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

(۷۷) طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبيبي طبع، کوټه.

(۷۸) تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبايل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو درې قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او ګوزګان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرځايونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ توركان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله توركان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغلي، پسونه يې لرل. کالي او ژبه او کړه وړه يې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځيني مستشرقان په دې عقيده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارټ وايي: "خلج يا خولچ د هفتاليو

(۷۹) حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

(۸۰) ابن خرداد به، ص ۲۸.

(۸۱) اصطخري، ص ۲۴۵.

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس دغه کلمه خو لیر راوړې ده. او دا نظریه موږ کښ مښ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰ه) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای موؤرخانو یاد کړي دي. او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کښ مښ دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.

[۸۳] دا د بیهقي کیچي او د منهاج سراج کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچی دی.

[۸۴] مفاتیح العلوم، ص ۷۲

[۸۵] تاریخ یمیني، ص ۲۶.

[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نژدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کښ مښ د دغو اوسني پښتنو کره وره ته ورته دي، جګې پزې، غټې سترګي، ګڼ وښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

تول یو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئینه د زړه صفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکي تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غتې شاهنشاهۍ هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنګاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلې دي، مګر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلې دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنین صحرا یست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ایشان متغیر گشت وبسیاهی مایل شد

[۸۸] ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نیز تغیر پزیرفت ولغتی دیگر گشت، وخلج را مردمان به تصحیف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له ګرمسيره هلته تللي او پادشاهۍ يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شيران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، عياث الدين خلجی[۹۰] او ډېر نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنګه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود"[۹۱]

[۸۹] جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.
[۹۰] طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
[۹۱] تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه[92] بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.[93]

بارتولډ وايي:

"له ځلورمي هجري پېړۍ څخه مونږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[94]

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

(۹۲) خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وګورئ د هند د تاریخ د کانګرس رویداد ۱۹۳۹م.

(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

(۹۴) اسلامي انسائیکلو پیډیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجي ګڼي او وايي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښیناست
چي په اصل کښي غلجي د ولایت و[95]

له دغو ټولو تاریخي اسنادو څخه دا ثابتیږي، چي خلجیان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجیان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول یې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ویل کېده[96] د شاهنامې[97] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

(۹۵) د خوشحال خان خټک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبي طبع، کندهار.

(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه — یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود — دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ — زافغان ولاچین وکرد وبلوچ (۹۸)

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کېچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کېږي، او دوی کېږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰ه حدود) وايي:
"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"(۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي(۱۰۰) د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
(۹۹) الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
(۱۰۰) تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".(۱۰۱)

امیر خسرو وايي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

څکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.(۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل کېږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

چي خلک يې "لکهِ داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسی کوټ کښي ساکن و، او د عايشي کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جيلاني (رح) او شهاب الدين سهروردي (رح) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.[۱۰۳]

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شيخ علي هجويري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبايل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله، خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر ګزټير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر ګزټير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شيخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او ښايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښي د "لويك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسني املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزګت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزګت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک ګفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزګت بکرد.

چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزګت شد ګفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، ګمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمي کزنه ښخید لویک لویانو بویله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) ممله تیزیو په ملا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	ګز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنۍ املا داسي کیږي:

په زمي غزنه ښخید لویک لویانو بایله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملة تازیو په ملا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنۍ مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدین ګرګاني (۴۴۶هـ) وایي:

چو این مایه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی"را[107]

نظامي وايي:

اساسیکه د آسمان و"زمی"است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمین جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است[108]

په اوستا کښي زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښي و[109] او زمیاد د مځکې او ودانۍ پربښته وه[110] داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښني جوړه سوه.

۲. ګزنه: په اصل کښي (کزن) ده، چي د ګزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (ګزنك) او د معاني په

(107) ویس و رامین ۳.
(108) فرهنګ دهخدا، ص ۶۶.
(109) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(110) مزد یسنا و ادب فارسي، ص ۴۳۲.

کتابو کښي ګزن او معنا يي خزانه ده[111] او په سنسکریت کښي کجن یا جګن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) لیکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربیه مفتح،[112] نو د عربي کنز د فارسی ګنج معرب شکل دی[113] چي قدیم شکل يې ګزنه = ګنزه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن یا مرغزن (ګورستان) ته وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردګان = ګورستان چي دا کلمه په هراتي فارسي کښي وه،[114] امامي هروي وايي:

آن جهانداری که گشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تیرش، مرغزن

منو چهری وايي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزاز وقت خشمش کس نداند

(111) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(112) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
(113) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور۱۹۰۳هـ.
(114) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

مرغزار از مرغزن،(۱۱۵) نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چې د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښې و، او دا يې ځکه ګزنه باله، چې په دې کوټ کښې به تل د شاهانو خزانې محفوظې وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکې کينلو (کافت) په قرينه، چې په دې حکايت کښې ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چې د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس موږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چې د (ښخيدل) مصدر پخوا يخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبې د وروستني فتور نخښنه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نږدې دی. چې پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيد لويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښې چې په هروي لهجه دی، ډېر داسې مفرد غايب صيغې سته (۱۱۶)

(۱۱۵) ديوان منوچهري، ص۶۶.
(۱۱۶) د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسني املاً (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چې د (لويك) د کلمې ريښه هم (لوی) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چې تېری کا
لوی د نشي هسې لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی. بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعنې (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چې د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښې لري، او لکه چې ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښې د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چې په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسنی لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسې کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو څغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چې دغسې ډېر کلمات په پخوانی پښتو کښې

وو، او پـه پخوانـو اشـعارو کښـې مسـتعمل دي[117] وګورئ په لومړی مصرعی کښـې لويـان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چې د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښې څخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کښا تر = کښه تور وه، لومړی توته يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چې په ترکيب کښې (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه پـه قديمو نومو کښـې خورا ټينګه ريښـه لـري، لکـه دمخـه ذکـر شـوي (تورامانـا = تـورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتريه چې پـه سنسـکريت او زړه پاړسـو او سغدي او اوستا کښـې عمومـاً د پاچـا او حکمـران او جنګـي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کليمې هم لـه دغي څخه راوتلي دي او د پير روښـان پـه خيرالبيـان کښـې (تـورکښ) راغلې ده.[118]

سر الکسـندر برنس Burnes تـر ۱۸۳۶ع کـال دمخـه د اباسـين پـه هنـد (پخـواني ويهنـد) کښـې پـر سـنګ مرمـر يـوه سنسـکريت کتيبـه مونـدلې وه، چـې يـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[117] پټه خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[118] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليـك يـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[119] او داسـي ښکـاري چـي دا غـوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاورۍ او توريالي توب په سبب تـورکښ = کښـه تـور = کشـتريه بلله، چې پـه دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قديمه پـه پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. ببراغلوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چـي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غـل - وم) ويلـه کيږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـي براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طـيره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بـر آغليدن گويند، فرالاوي گفت:

[119] د دې کتيبې انګريزي ترجمه وګورئ: کابـل د لنـدن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چې اصلي دبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي د کلکتې موزيم ته وړی و.

مـــن زَ "آغالشـــت" نترســـم هـــیچ
وربمـــن شـــیر "رابـــر آغـــالی"[۱۲۰]

دا مصدر په فارسي کښي برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي یې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده[۱۲۱] بیهقي لیکي:

"أندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم مابگیرد، وبنامه ولایت داران رابرما "برآغالانیدن" گیرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وایي: که بنده بورتگین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد".[۱۲۲]

نو په دې پښتو بیت کښي هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر بَه وګمارم او فوځ به پاڅوم، یعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښي د امیر کروړ یوشعر دی، چي په هغه کښي "په ژوبله یو نم "یرغلم" پر تښتېدونو باندي" راغلي دي[۱۲۳] هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

[۱۲۰] لغت فرس، ص ۳۲۵.
[۱۲۱] برهان قاطع، ج۱.
[۱۲۲] تاریخ بیهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
[۱۲۳] پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطینو په اشعارو کښي پرغلل او یرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر بنایي چي د امیر کروړ دغه "یرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قدیمه ریښه لري، او امیر کروړ هم د دغو "لویکانو" د زماني پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغیس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی یې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بیت د هجائي تقطیع څخه باید دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کلیمې کوم معقول حل مي ونه موند. او داسي کلمه چي معنا یې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي. ما نه کړه پیدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) یعني ملتیا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بیت په پای کښي (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد. معاون او رفیق ته وایي، ملتیا. ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شیخ اسد سوري د پښتو یو قدیم شاعر (۴۲۵هـ) وایي:

نه به لاس واخلي له خوره نه به لوري
نه به ملا کړي له بې وزلو له ترار[۱۲۴]

[۱۲۴] پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وایي:

غازیانو راشئ - ټول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،[۱۲۵]

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلي دي، عبدالقادرخان ختک وایي:

اې یوه خدایه! ژر وران د دنیا سرای کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، نااشناملي

بل ځای وایي:

ناپوهان به یې باور په ودانۍ کا
چې په طمع د سیلاب د اوبو ملي[۱۲۶]

نو ښایي چې دلته هم (مه مله) یعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (هـ) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وایي.

۱۲. تیزیو؟ دا کلمه د هجایي تقطیع لپاره باید (تي-ز-یو) ولوستله شي، ګمان کوم چې دا هم د ږغیزو توریو د اوښتلو د سیستم په اثر له (تازیو) څخه (تیزیو) شوې ده.

---

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبیبي طبع کندهار
(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان دیوان، د حبیبي طبع کندهار.

تازي له قدیمه عربي ژبي او عربي قوم ته ویل کېده، په اوسنی محاوره باید ووایو، (مه مله د تازیو په ملا) یعني مه ځه یا مه پاتېږه د تازیو او عربو په ملګرې کښې.

ځکه چې د غزني لویک خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو یوه بل "لویک" له کابله ده ته په دې بیت کښې وکښل چې:
"های، افسوس! لویک بت د غزني په مځکه کښې ښخ سو، او لویانو خپله لویي بایلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چې پښتانه مسید او وزیر به یې حتماً (تیزي) وایي، د عربي اقوامو لپاره قدیم نوم دی، چې په پهلوي او فارسي کښې هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښې د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه دیهیم بیني نه شهر — کزاختر همه "تازیان" راست بهر
از ایرانیان وازترک وز"تازیان" — نژادي پدید آید اندر میان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بیا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" یکي نامه پاسخ نوشت — پدید آورید اندر وخوب وزشت[۱۲۷]

---

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخيست سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.(۱۲۸)

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.(۱۲۹)

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازې د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د ټانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.(۱۳۰)

(۱۲۸) باتولډ په اسلامي انسايکلو پيډيا کښي ج۲، د تاجيک آرتيکل.
(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
(۱۳۰) په چيني کتابو کښي د مينځنو پيړيو پلټني، د پترج ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او فديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسني ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وي.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ريښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

۸. د پښتو د يوه قديم نظم ويونكى (لويك) چي د خانان لويك او خنچل كابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) كښي به ژوندى و، نو دى هم لكه اميركروړ سوري، د پښتو قديم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لويكانو كورنۍ د سبكتګين په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا كښي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بيت كښي د زمي، ګزنه، براغلوم او تازي كلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر كښي چي د اميركروړ شعر هم موجود دى، له دغو اغېزو څخه سپېڅلى دى، نو داسي ښكاري، چي د اميركروړ ژبه د غور په غرو كښي له دغو پردو اغېزو څخه ليري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبي اثرونه كړي وو، او ځكه چي دا غرونه او رغونه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ايران او ماوراء النهر او عربو خلكو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوى ثقافتي او ژبني اثرونه هم يوه طبيعي خبره ده.

۱۱. په مسيحي لومړيو پېړيو كښي چي سپين "هون" (آريايي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوى څخه هفتاليان (ابداليان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغوكښي تر كوړكه له پخوانو پښتنو سره ګډ او ميشته شول، چي اوس د ابدالي (دراني) په نامه كښي هغه قديمه ريښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلكو ژبه دمخه هر څه چي وه، خو دلته په زابلستان كښي له غزني څخه تر سيستانه پښتو سوه، او د دوى ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه كښي ځيني قديم تركي كلمات ګډل كړل: لكه هون چي "خان" سو، يا اولس، "جرګه" "يرغل" او نور.

خو كوم وخت چي پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو يرغلونه راغلل، نو دوى غرو ته وخاته، او د دوى لهجه او ادا په غرو كښي پاته سوه، لكه د وردګو او وزيرو او مسيدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سيمو كښي وو، د دوى پر لهجو د سيمي د خلكو او مدنيت او ژبو اثر وسو، او تهذيب يې وموند، چي اوسنيو ابداليو لهجه يې نمونه ده.

[۱۳۱] ځينو ليكوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر دا خبره تاريخي اصالت نه لري، ځكه موږ د هون تر زماني ډېر دمخه په ريګويدا او د هرډوټ په تاريخ كښي د پكهت او پكتويس ذكر د آمو او اباسين تر منځ، سيمو كښي وينو، او دا ثابته ده، چي پښت = پښتانه درې، څلور زره كاله مخكي هم په پښتونخوا (د هيرډوټ پكتي ايكا) كښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عيسوي لومړيو پېړيو كښي سپين هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوى په دې سيمو كښي د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه يې هم پښتو سوه.

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـك وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰ه حدود، لویـك خانـان د وجویر زوی (د ګردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویـك، چـي د خنچـل کابلشـاه معاصـر و (د دوی معاصـر یـو بـل لویـك، د پښتـو بیـت ویـونکی) د ۱۶۳ه حـدود محمـد بـن خاقـان (ګردیـزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰ه حـدود، افلـخ د محمـد زوی (د ګردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث ځخه پـه ګردیـز کښـي مات سو ۲۵۶ه.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یـا مطلق لویـك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چـي د سـبکتګن لـه لاسـه یې په چرخ کښي د خپـل زوم (د کابـل شـاه زوی) سره ماتـه وکـړه ۵۶۳ه.

پای